

مؤسسات خیر خواهانه پیشبرد علم در ایران و سایر کشورها

اکرم قدیمی*

چکیده

مؤسسات غیردولتی و مؤسسات خیر خواهانه پیشبرد علم نهادهایی هستند که مستقل از دولت از علم و پژوهش‌های علمی حمایت می‌کنند. این مؤسسات در گسترش علم و فناوری در جامعه و کمک به بسط آن در سطوحی که امکان پوشش هزینه‌های دولتی وجود ندارد، نقش بسزایی دارند. پژوهش حاضر جایگاه بنیادهای خیریه علمی در کشورهای ایران، آمریکا، آلمان، انگلستان و هندوستان از منظر توسعه علم و فناوری و نوآوری را بررسی می‌کند.

این پژوهش درصدد است ضمن بررسی تطبیقی جایگاه مؤسسات غیردولتی و خیر خواهانه پیشبرد علم در کشورهای هدف، به کاوش مناسب‌ترین سیاست‌ها و راهبردها در تأسیس و تشکیل این گونه مؤسسات و استمرار کار آنها بپردازد. بی شک تجارب و موفقیت‌های جوامع هدف در خصوص عملکرد این گونه سازمان‌ها می‌تواند رهنمودی باشد تا سیاست‌گذاران کشور در حوزه مؤسسات غیردولتی و خیر خواهانه به بهترین رهیافت‌ها و رویکردها در خصوص چگونگی تأسیس، نحوه فعالیت و عملکرد موفق این گونه مؤسسات دست یابند.

در این مقاله از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده است. این مقاله به این نتیجه دست یافت که مؤسسات خیر خواهانه‌ای که در حوزه علم، تولید علم و ترویج آن در ایران فعالیت می‌کنند بشدت محدود بوده و تعداد آن حتی به انگلستان یک دست هم نمی‌رسد. دلایل متفاوتی برای این تقصیه در مقایسه با کشورهای دیگر مشخص گردید. به نظر می‌رسد چنانچه بتوان این دلایل را در میان مدت تغییر داد امکان تأسیس مؤسسات خیر خواهانه علمی تا میزان قابل توجهی فراهم می‌شود. نتایج به دست آمده بیانگر این است که بنیادهای خیریه در کشورهای مورد مطالعه به استثنای ایران از تحقیقات بنیادی و پایه‌ای حمایت کرده و منابع مالی این نوع پژوهش‌ها را فراهم می‌کنند به عبارتی بنیادهای خیریه در کشورهای مورد نظر براساس چارچوب‌های استاندارد، معین و از پیش تعیین شده فعالیت می‌کنند. این درحالی است که بنیادهای خیریه در ایران بیشتر در چارچوب‌های سنتی فعالیت خود را ادامه می‌دهند. حداکثر ظرفیت علمی این گونه مؤسسات در ایران ارائه خدمات آموزشی و موارد مربوط به سلامت به افراد نیازمند می‌باشد ولی این مؤسسات بطور معمول به کار علمی و پژوهشی فعلیت ندارند. در صورتی که تجربه ارزشمند نظامیه‌ها، دارالحکمه‌ها و مراکزی از این دست در تاریخ گذشته ما فراوان بوده، به طوری که کشورهای غربی از این مراکز الگوبرداری کرده‌اند اما در ایران امروز، این نهادهای علمی به وادی فراموشی سپرده شده‌اند.

واژگان کلیدی: مؤسسات خیریه علمی، مؤسسات غیردولتی، پیشبرد علم، نوآوری، نظامیه‌ها، دارالحکمه‌ها، وقف علمی، علم دوستی ایرانیان.

* استادیار، تلفن: ۸۸۰۳۶۱۴۴ (+۹۸۲۱)، دورنگار: ۸۸۰۶۹۷۶۰ (+۹۸۲۱)، نشانی الکترونیکی: ghadimi2005@gmail.com
۱. مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور.

مقدمه

با توجه به موضوعات خاص مورد نظر از پژوهشگران حمایت مالی می‌کنند.

۳. بنیادهای خیریه حامی پژوهشگران (محقق محور)

بنیادهای محقق محور، بدون توجه به زمینه کاری محقق، در طول مدت انجام تحقیق حمایت‌های مالی لازم و همچنین خدمات مشاوره‌ای را در اختیار او قرار می‌دهند [۱].

شواهد و مستندات حاکی از آن است که بنیادها و نهادهای خیر خواهانه علمی روند توسعه کشورها را سرعت می‌بخشند. با توسعه قلمرو فعالیت و وظایف دولت در تأمین بهداشت و درمان و ترویج آموزش و ارائه خدمات اجتماعی، دولت‌ها با چالش‌های گوناگونی مواجه هستند که به تنهایی قادر به حل آنها نمی‌باشند. بنیادها و مؤسسات علمی و خیریه‌های علمی می‌توانند در رفع این چالش‌ها دولت‌ها را یاری کنند. به منظور رفع این چالش‌ها وظایف و عملکرد دولت‌ها بازنگری شده تا از توان و ظرفیت سازمان‌ها و مؤسسات غیردولتی در حوزه‌های مختلف استفاده شود. حضور مؤسسات خیر خواهانه پیشبرد علم و مؤسسات غیردولتی علمی در جهان شاهدهای بر این مدعاست.

علی‌رغم نقش بنیادها و مؤسسات غیردولتی علمی و خیریه در تأمین نیازهای افراد، اما این موضوع در پژوهش‌های دانشگاهی و مباحث عمومی نادیده انگاشته شده است. در کشورهای پیشرفته، سهم بخش خصوصی در تأمین هزینه‌های پژوهش‌های علمی قابل ملاحظه است. در کشورهای توسعه یافته به بنیادهای غیردولتی به مثابه یکی از عوامل مشارکت مردم در روند توسعه می‌نگرند. بنابراین تجدید نظر در شناخت اصولی و ارزیابی بنیادهای خیریه و غیرانتفاعی، یک نیاز عینی و ضروری است، نه یک نظریه‌ی محض.

نیوکواری در آمریکا^۱ و اروپا^۲ به دلیل فعالیت هزاران بنیاد خیریه به علم تبدیل شده و به نام علم «امور بنیادها و سازمان‌ها» اشتهار دارد. امروزه قلمرو فعالیت‌های سازمان‌ها و بنیادهای خیریه از کشورها فراتر رفته و بعد جهانی پیدا کرده است. علی‌رغم اینکه علم بنیادهای خیریه یکی از رشته‌های تحصیلات عالی است و مؤسسه‌های جهانی نظیر بانک جهانی و مراکز دانشگاهی، اقدام به تحقیق درباره‌ی بنیادهای امور خیریه کرده‌اند^۳ ولی در برخی از کشورها از جمله ایران بجز بررسی‌ها و پژوهش‌هایی که عمدتاً از بعد جامعه‌شناسی در دانشگاه‌ها صورت گرفته^۴، در این زمینه کار مطلوبی انجام نشده است [۲].

در گذر تاریخ، نقش و اهمیت خیریه‌های علمی مشهود و ملموس است به طوری که در فرهنگ‌ها، دیدگاه‌ها و مکاتب گوناگون بشری به این موضوع توجه ویژه‌ای شده است. این مؤسسات در رشد و توسعه علمی، آموزشی، اخلاقی و انسانی جوامع نقش ارزنده‌ای ایفا می‌کنند. بنیادهای خیریه علمی^۱ در گسترش علم و فناوری و شکوفایی تمدن بشری نقش بسزایی دارند. با نگاهی کوتاه به تاریخ بشری با آثار و برکات مادی و معنوی بنیادهای خیریه علمی در جهان آشنا می‌شویم. این امر ریشه داشتن فرهنگ نوع دوستی در نهاد آدمی را نشان می‌دهد. وجود هزاران مدرسه، مسجد، درمانگاه، بیمارستان، حسینیه، کتابخانه، کاروانسرا، رباط، حمام، قنات، آب انبار، پل و سایر اماکن وقف شده بهترین گواه و شاهد این فرهنگ است. مؤسسات غیردولتی علمی و بنیادهای خیر خواهانه علمی نهادهایی هستند که از علم و تحقیقات علمی حمایت می‌کنند و تحقیقات علمی نیز، پژوهش‌هایی هستند که منجر به تولید علم، نوآوری و خلاقیت می‌شوند. این بنیادها، برحسب چگونگی حمایت مالی از تحقیقات به سه دسته کلی تقسیم می‌گردند:

۱. بنیادهای خیریه حامی تحقیقات مربوط به یک بیماری (بیماری محور)

در واقع خیریه‌هایی هستند که در خصوص بیماری‌های خاص فعالیت می‌نمایند از جمله:

الف) پیشگیری از بیماری؛

ب) درمان بیماری؛

ج) مراقبت از بیماران و انجام حمایت لازم از بیمار و خانواده او.

یکی از فعالیت‌هایی که در هر سه دسته فوق انجام می‌شود، تحقیقات علمی است که در سطوح مختلف پایه، کاربردی و بالینی صورت می‌گیرد. اما پژوهش بطور معمول یکی از فعالیت‌های جنبی این بنیادهاست و انجام حمایت‌های گوناگون از بیماران هدف اصلی آنهاست. طیف وسیعی از مردم در ارتباط با این گونه بنیادها قرار می‌گیرند.

۲. بنیادهای خیریه حامی تحقیقات مربوط به موضوعات خاص (موضوع محور)

این بنیادها به شکل تخصصی عمل کرده و با محققین ارتباط دارند.

۱. در این مقاله از واژه مؤسسات خیریه علمی به جای مؤسسات خیر خواهانه پیشبرد علم و سازمان‌های علمی غیردولتی به دلیل رعایت اختصار استفاده می‌شود.
۲. آمار سال ۱۹۸۹ نشان می‌دهد که بیش از ۳۲۰۰۰ بنیاد و مؤسسه‌ی خیریه‌ی رسمی در آمریکا وجود دارد (الیزابت بوریس، بنیادهای خیریه در ایالات متحده آمریکا، کویت، ۱۹۹۶، ص ۱۱).
۳. در انگلستان بیش از ۱۷۰۰۰۰ بنیاد خیریه ثبت شده در کمیساری امور خیریه (جینی بترسون، گزیده‌ای از تجربه‌های بریتانیا در امور خیریه و داوطلبانه ترجمه به عربی بدر ناصر المطیری دبیرخانه عمومی اوقاف - کویت، ۱۹۹۴، ص ۱۱۰).
۴. رک: The Kuwaiti NGO. World Narol Abdalhadhi، ترجمه شده به عربی: نورال عبدالهادی، مترجم بدر ناصر المطیری سازمان‌های کویتی غیر دولتی، وزارت اوقاف و امور اسلامی، کویت، ۱۹۹۳.
۵. رک: محمد زاهدی اصل، مقدمه‌ای بر خدمات اجتماعی در اسلام، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ۱۹۹۳.

اهداف این پژوهش عبارتند از:

- آگاهی از تفاوت جایگاه مؤسسات غیردولتی و خیرخواهانه پیشبرد علم در کشورهای هدف؛
- شناخت مناسب‌ترین سیاست‌ها و راهبردها در تأسیس و تشکیل این گونه مؤسسات؛
- ارائه راهکارهایی برای گسترش خیریه‌های علمی و دستیابی به وضعیت مطلوب در این حوزه در کشور.

اهمیت توجه و پرداختن به خیریه‌ها یا وقف علمی طی سال‌های اخیر نیز مورد توجه دولت‌مردان و برنامه‌ریزان قرار گرفته است. با توجه به صبغه تاریخی وقف علمی در کشور، اخیراً معاونت اداری مالی و مدیریت منابع وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مبادرت به تشکیل خیرین آموزش عالی نموده که اساسنامه آن در دست تدوین است. در سال جاری جشنواره تقدیر و تجلیل از حامیان آموزش عالی برگزار، ویژه‌نامه خیرین منتشر و از تمبر خیرین حامی آموزش عالی نیز رونمایی خواهد شد. بنیاد حامیان آموزش عالی در حال راه اندازی است امید است این فعالیت‌ها گامی در راستای توجه ویژه به وقف علمی در کشور باشد و با برنامه‌ریزی مناسب و هدمند از سرمایه‌های خیرین در راه توسعه علمی کشور استفاده شود. توجه شود که بودجه‌های اعطا شده فقط صرف فضاهای آموزشی نشود. بلکه این بنیاد با الگوگرفتن از نظامیه‌ها از پژوهش، محققان و کلیه عناصر و عوامل علمی و پژوهشی حمایت کنند.

پیشینه

موضوع مؤسسات خیریه در ایران و شکل‌گیری آن از تاریخی فوق‌العاده کهن برخوردار است. یاری به هموعان، کمک به مستمندان و نیازمندان، وجود افراد خیر همگی به نوعی در مباحث خیریه جای می‌گیرند. اما با ورود اسلام به ایران، این موضوع به شکل و عنوان وقف تجلی یافت. بنابراین در بررسی تاریخچه شکل‌گیری مؤسسات خیریه در ایران و بویژه مؤسسات خیریه علمی بیس از هر چیز موضوع وقف و موارد مرتبط با آن بررسی می‌شود.

نهاد وقف همزاد با انسان است و ریشه در آخرت انسان دارد و در میان تمام جوامع انسانی صرف‌نظر از نوع عقاید و گرایش‌های مذهبی علاقه به انجام کارهای خیر وجود دارد. هر چند قبل از اسلام وقف به معنای دقیق و امروزی خودش وجود نداشته، ولی انواعی از تخصیص اموال و املاک به معابد، امور خیریه یا افراد وجود داشته که شباهتهایی با وقف دارند. قبل از اسلام، اوقاف ابراهیم خلیل بهترین دلیل بر وجود وقف است.

کعبه نخستین مکان مقدسی است که بین اعراب و قبل از اسلام شناخته شده، مکانی که به دست حضرت ابراهیم(ع) بنا شد، تا پناهگاه مردم باشد، بعد هم معبد عموم عرب شد و آنها با وجود اختلاف قبایل‌شان هر سال به سوی آن رهسپار می‌شدند.

گرچه در حال حاضر مؤسسات خیریه فراوانی در سطح کشور فعالیت می‌کنند اما متأسفانه مؤسسات خیرخواهانه‌ای که در حوزه علم به فعالیت دارند آنقدر محدود و اندک هستند که دیده نمی‌شود. علیرغم قدمت سنت حسنه فعالیت‌های خیریه در ایران، اما تاکنون از فعالیت‌های نظام‌مند آن در حوزه آموزش و پژوهش گزارشی ارائه نشده است، اگر هم مواردی در خصوص فعالیت‌های خیریه‌های علمی و آموزشی وجود داشته باشد بسیار اندک و خاص هستند. در حالی که با نگاهی به تاریخ و ملاحظه موقوفات علمی می‌توان علم دوستی ایرانیان را در گذر زمان مشاهده کرد. حوزه‌های وقف شده نشان از توجه ایرانیان به کلیه مسائل اجتماعی از جمله علم دوستی آنان دارد اما متأسفانه در گذر زمان اکثر خیریه‌ها فقط به یاری و دستگیری از نیازمندان اکتفا کرده و نیازهای اولیه آنان را مرتفع ساخته و توجه به امور بنیادی و زیربنایی مانند علم به حاشیه رانده شده است.

در حال حاضر مؤسسات خیریه فراوانی در سطح کشور فعالیت دارند اما تأکید اصلی این پژوهش بر مؤسسات خیرخواهانه‌ای است که در حوزه علم فعالیت می‌نمایند.

در این پژوهش، وضعیت مؤسسات خیرخواهانه پیشبرد علم در کشورهای ایران، امریکا، انگلستان، آلمان و هندوستان را بررسی تا از این منظر رهیافت‌ها و راهکارهایی برای گسترش فعالیت‌های مؤسسات خیریه علمی در کشور فراهم شود.

این پژوهش بدنبال پاسخ به این سوال است: وضعیت مؤسسات خیرخواهانه پیشبرد علم در ایران و کشورهای هدف چگونه است و آیا این مؤسسات در دستیابی جوامع به توسعه نقش دارند؟

با بررسی تاریخچه عملکرد افراد خیر و سازمان‌ها چه به شکل نوین و چه به شکل سنتی در می‌یابیم که بنیادها، مؤسسات و افراد خیر سهم بسزایی در پیشبرد تمدن انسانی و کاهش مشکلات افراد در سراسر جهان ایفا نموده‌اند. علی‌رغم وجود سنت حسنه و دیرپای وقف در کشور و حضور نهادهای علمی وقفی در کشور با فترت تاریخی در زمینه وقف علمی مواجه می‌شویم.

در چند سال اخیر با تأکید مجدد بر عملکرد نهادها و سازمان‌های خصوصی در ترویج علم و آموزش و پژوهش در کشور، به نحوی که بتوانند باری از دوش دولت بردارند، در صحنه اجتماعی، رویکرد اقبال عمومی به این گونه مؤسسات بیشتر شده است. اما علی‌رغم اقبال عمومی بیشتر نسبت به این موضوع، هیچ پژوهش و تحقیق مدونی برای بررسی وضعیت سازمان‌های خیریه علمی در ایران و شناسایی وضعیت موجود آنان به چشم نمی‌خورد.

بنابراین به نظر می‌رسد یکی از ضرورت‌های انجام چنین تحقیقی شناسایی بنیادهای خیریه علمی و اهمیت وقف در انجام امور خیریه علمی برای اقبال مختلف جامعه می‌باشد، به نحوی که خیرین بتوانند ضرورت وقف علمی و تأسیس بنیادهای خیریه علمی را به خوبی دریابند.

مورد و نمونه دیگر، سندی است که هنگام فتح شوش در بقعه دانیال پیامبر (ص) به دست آمده. طبق آن سند، گنجی برای پرداخت وام‌های بدون بهره و سود اختصاص پیدا کرده بود. همه اینها نشان می‌دهد که قبل از اسلام، انواع وقف وجود داشته، با این تفاوت که در اعتقاد مسلمانها اصل بر این است که وقف برای رضایت خدا باشد، در صورتی که در زمان جاهلیت، چنین قصدی در کار نبوده است،

«سنت وقف ویژه کشورهای اسلامی و شرقی نیست، در کشورهای غربی و حتی نقاط دورافتاده جزایر استرالیا و افریقا و در میان سرخپوستان آمریکای جنوبی نیز این سنت وجود داشته است و این اقوام برای معابد، پرستشگاه‌ها، کلیساها، صومعه‌ها و دیرهایشان موقوفه‌هایی را اختصاص داده بودند بویژه در مصر باستان، یونان، چین، ژاپن، روم، بابل و فلسطین قبل از اسلام نیز موقوفاتی وجود داشته که برای جریان کار معابد و صومعه‌ها و بازسازی آنها و گذران زندگی اسقف‌ها، برهمن‌ها و کاهنان از درآمد آن بهره می‌گرفتند و به دانش‌آموزان مدارس وابسته به معابد خدمات لازم را ارائه می‌کردند. از هنگامی که مسیحیت به عنوان دین رسمی مطرح شد وقف نیز در این آیین موجودیت یافت، در انجیل و رساله حواریون عیسی مسیح (ع) همچون رساله پولس حواری نیز مطالبی راجع به وقف وجود دارد» [۳].

مینودخت مصطفوی رجالی در کتاب وقف در ایران از قول صحیح بخاری می‌نویسد: «پیغمبر اکرم (ص) که دستورات دین مبین اسلام را به مردم می‌آموخت خود اولین کسی بود که اقدام به صدقه و انفاق کرد» [۴].

با رشد و پیشرفت فرهنگ، مسلمانان به خیرات و انفاق اموال به افراد نیازمند پرداخته و آنهایی که املاک قابل توجهی داشتند آن را برای امور عام المنفعه مانند احداث مساجد، بیمارستان‌ها، بازارها، کاروانسراها، پل‌ها، کتابخانه‌ها، مدارس، دارالایتم و امثالهم وقف می‌کردند.

در هیچ دوره تاریخی بعد از ظهور اسلام نمی‌توان جامعه را بدون وقف و یا املاک وقفی یافت و اسناد موجود نیز این حقیقت تاریخی را به ثبت رسانده است. بطوری که در کتاب وقف در ایران می‌خوانیم: «در زمان خلفای عباسی، آل بویه، غزنویان، سلجوقیان و تیموریان چه در ایران و چه در خارج ایران موقوفات مورد توجه شاهان و وزرا بود و درآمد این موقوفات صرف امور عام‌المنفعه، دستگیری فقرا و در راه ماندگان، ساختن پل، حمام، بیمارستان، مدرسه، جاده و غیره می‌شد که از نمونه‌های آن می‌توان بیمارستان معروف عضدی در بغداد و دانشگاه‌های نظامیه بغداد و نیشابور را نام برد.

تأثیر مستقیم شرق و آیین اسلام بر جوامع اروپایی در پیدایش تفکرات و نهادهای خیر خواهانه را نمی‌توان دست کم گرفت و نادیده انگاشت تا جایی که بسیاری از متفکران غربی ناگزیر از اعتراف و اذعان به این تأثیر شگرف بوده‌اند» [۵].

«مبدأ و منشأ انگیزه اصلی مورخیریه در اروپای فعلی، جنگ دوم جهانی بوده است، در اروپای بعد از جنگ ایس عمل را روحانیان

انجام می‌دادند. [۴].

وقف در ایران سابقه طولانی دارد به طوری که نذورات و وقف اموال به آتشگاه‌ها و معابد از دوران باستان متداول بوده است و در دوره اسلامی نیز با تحول در شکل و احکام آن ادامه پیدا کرده است [۶]. به جرأت میتوان گفت سرزمین ایران و دانشمندان آن بالاترین مرتبهی رشد و پیشرفت خود را مدیون این عمل نیک و واقفان هستند. در ایران در تشکیلات اداری دوره‌ی سامانیان (۲۶۱ - ۳۸۹ ه.ق) از دیوان موقوفات و یا دیوان اوقاف نام برده شده که کار آن رسیدگی به امور مساجد و اراضی موقوفه بوده است» [۷].

قبل از آن وظیفه اداره اوقاف بر عهده قضات بوده است. از به وجود آمدن دیوان اوقاف معلوم می‌شود که در این دوره موقوفات نسبتاً فراوان بوده است. از طرفی چون مهمترین منبع درآمد در این دوره زمین کشاورزی بود و رقیات موقوفه را اراضی کشاورزی تشکیل می‌دادند. لذا، موقوفات اهمیت ویژه و حیاتی داشتند.

در دوره سلجوقی، نظام‌الملک وزیر ملک شاه، مدارس نظامیه را با استفاده از درآمد موقوفات بنیاد نهاد، با حمله مغولان به ایران وضع موقوفات آشفته گردید و اشراف برخی از آنها را تصرف کردند. تلاش‌های خواجه نصیرالدین طوسی در دوره هولاکو برای سر و سامان دادن به وضع موقوفات، با وجود اینکه نظارت بر آنها را خود به عهده گرفت، نتیجه خوبی نداشت و مشکلات همچنان تا زمان اسلام آوردن ایلخانان مغول ادامه یافت. تلاش‌های رشیدالدین فضل‌الله همدانی در این زمینه بسیار حائز اهمیت است. با توجه به اینکه موقوفات در این دوره بسیار چشمگیر بود. همین وسعت و اهمیت سبب ایجاد تشکیلات منظمی برای اداره موقوفات به نام دیوان اوقاف، وابسته به دیوان قضا گردید که تحت نظارت قاضی القضاة عمل می‌کرد و رئیس آن حاکم اوقاف بود» [۸].

بین وقف و شکوفایی تمدن ایرانی - اسلامی و متعاقب آن، به وجود آوردندگان مظاهر و جنبه‌های این گسترهی پهناور ادبی و هنری ارتباط وجود دارد و آن هم تحصیل و رشد و بلندی اکثر شاعران و نویسندگان، دانشمندان، ادیبان، شعرای فارسی در بستر آموزشی وقفی است. حتی بسیاری از این افراد تا پایان عمر از درآمدهای حاصل از مصارف موقوفه‌ها برای زندگی استفاده می‌کردند.

بنابراین، در صورت عدم وجود فرهنگ وقف در بین مردم، شمار زیادی از شاعران و نویسندگان و عرفایی که در امکان موقوفه زندگی میکردند، فرصت به فعلیت رساندن استعدادهای خود را نمی‌یافتند [۹].

سعدی برای اثبات استفاده ی خود از اموال موقوفه چنین سروده است:

مرا در نظامیه ادرار بود شب و روز تلقین و تکرار بود [۱۰].
 ادرار یعنی مستمری و مقرری روزانه یا ماهانه که به افراد در حال تحصیل داده میشده است. نظامیهی بغداد که منظور سعدی است، یکی از چند نظامیهی بزرگ ممالک اسلامی بوده که نقش پررنگی در پرورش دانشمندان و ادیبان ماندگار فارسی داشته و قسمتی از درآمد

خود را از راه اموال وقفی به دست می آورده است.

بنابراین، یکی از خدمات شایان توجه فرهنگ وقف به جامعه علمی و ادبی ایران، برپایی مراکز علمی و آموزشی فراوان بوده است. رسمیت‌ترین نهادهای آموزشی مانند دارالقرآنها، مدارس، خانقاهها، کتابخانهها و مکتبخانهها در پی افزایش روزافزون تمایل مردم به وقف اموال و اماکن خود پدید آمده و نکته جالب توجه در این میان، استقبال بالاترین ردههای جامعه مانند سلاطین، امیران و خلفا از این موضوع بود.

«ابن خلدون» در اثر تاریخی و ارزشمند خود، مهمترین دلیل پیشرفت علم و دانش در سرزمینهای مشرق زمین را صفت پسندیده بخشش و نیکوکاری ایرانیان نسبت به جویندگان دانش میداند.

«روند ساختن مراکز علمی و پژوهشی از راه درآمدهای وقف، هیچگاه در تاریخ ایران زمین متوقف نشد و بزرگان و توانگران این سرزمین به سبب علاقه قلبی دیرینه خود به کسب علم و دانش، همواره به گسترش این فرهنگ پسندیده کمک کردند. در دوره تیموریان املاک وقفی توسعه یافت. به طوری که در خراسان، اصفهان، تبریز و شیراز کاروانسراها، مساجد، حمامها و مدارس بسیاری از موقوفات ساخته شد. در دوره صفویه موقوفات رشد و پیشرفت قابل توجهی داشته است. لمبتون می گوید: «اصولاً صفویه بسیاری از املاک خود را وقف مقاصد خیریه بخصوص وقف بقاع متبرکه کردند. بعضی از این املاک وقفی موقوفاتی بود که به خاندان صفویه پیش از آنکه به سلطنت برسند تعلق داشت. شاید بتوان گفت در زمان شاه عباس اول بیش از هر دوره دیگر به تعداد املاک موقوفه اضافه شد» [۱۱].

«با سقوط صفویان وضع موقوفات آشفته شد. با روی کار آمدن افشاریه و توجه نادرشاه به امور نظامی، وی برای تأمین مخارج نظامی، بخشی از موقوفات را ضبط کرد. در دوره زندیه، کریم خان زند قصد داشت مانند صفویان به موقوفات توجه نشان دهد، اما موفق نشد» [۱۲].

دردوره قاجاریه موقوفات روبه فزونی نهاد. اروپاییانی که در این دوره از ایران دیدن کرده‌اند، از املاک فراوان موقوفه سخن گفته‌اند، از جمله هانری رنه آلمانی که در اواخر دوره سلطنت ناصرالدین شاه از ایران دیدن کرده است، می نویسد: «املاک بسیاری وقف مساجد و مدارس و بقاع متبرکه شده است. عایدات املاک وقفی بسیار زیاد است، مخصوصاً عایدات موقوفات امام رضا(ع) بسیار مهم می باشند» [۱۳].

در دوران پهلوی، بنیادی تحت عنوان «بنیاد پهلوی» تأسیس شد تا اداره موقوفات را در ایران بعهده گیرد. امور اوقاف در دوره پهلوی زیر نظر وزارت فرهنگ و هنر قرار داشت، اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران «بنیاد پهلوی» به «بنیاد علوی» تغییر نام داده و زیر نظر بنیاد مستضعفان قرار گرفت و امور اوقاف زیر نظر اداره حج و زیارت و امور خیریه فعالیت خود را ادامه داد. آنچه در تاریخ معاصر ایران دارای اهمیت خاص است تصویب قانون موقوفات می باشد که اداره موقوفات تا حدودی سروسامان می گیرد، «پس از پیروزی انقلاب

تغییراتی در جهت بازگشت اوقاف سابق به مالکیت وقفی صورت گرفت. فتوای حضرت امام خمینی(ره) در مورد وقف مبنی بر اینکه موقوفات باید در حال و قفیت باقی مانده و بدان عمل شود تأثیر زیادی بین روستاییانی که در نتیجه اصلاحات ارضی زمینهای موقوفه را تصرف کرده بودند گذاشته است» [۱۴].

روش شناختی

با توجه به اهداف طرح در این مقاله از روش تحلیلی-توصیفی که مبتنی بر روش اسنادی است استفاده می شود.

بر این اساس اسناد دست اول از اعتباری بیشتری برخوردار بوده که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است. این اسناد عبارتند از: گزارشهای خیریه های علمی، تارگه های خیریه های علمی، کتب منتشر شده در خصوص این موضوع.

در ادامه به وضعیت فعلی بنیادهای خیریه می پردازیم.

بنیادهای خیریه در ایران

علی رغم استقلال فعالیت های بنیادهای خیریه و نیکوکاری از دولت، اما در چند زمینه با نهادهای دولتی در ارتباط دارند که در ذیل به اهم آنها اشاره می شود:

وضعیت مجوز و ثبت

بنیادهای خیریه باید ابتدا از وزارت کشور مجوز فعالیت گرفته و سپس بنیاد و یا مؤسسه خیریه را در «اداره کل ثبت شرکتها و مؤسسات غیر تجاری» به ثبت برسانند. ولی با این حال هزاران بنیاد و جمعیت خیریه کوچک در مساجد و مناطق مختلف اقدام به فعالیت های خیریه ای زیر پوشش فعالیت های مذهبی می نمایند که در هیچ یک از دوایر رسمی نیز به ثبت نرسیده اند.

امور مالی

جمعیت های رسمی باید تراز حساب های خود را به اداره مالیات ارائه دهند تا با ادامه فعالیت آنان موافقت گردد و سازمان اوقاف و امور خیریه نیز بر امور مالی آنان نظارت کند. ولی اکثر بنیادهای خیریه ای کوچک معمولاً از ارائه تراز مالی به اداره مالیات خودداری می کنند. طبق تبصره ماده ۹ قانون تشکیلات و اختیارات سازمان اوقاف و امور خیریه (مصوب ۱۳۶۳ ه.ش.)، مؤسسات و بنیادهای خیریه از پرداخت مخارج و هزینه های دادرسی و ثبتی و اجرائی معاف می باشند. خاطر نشان می گردد بنیادهای خیریه از پرداخت مالیات معاف هستند.

علی رغم گسترش فعالیت های نیکوکاری و حجم بودجه ای که در این راه هزینه می گردد، آمار دقیق از درآمد و هزینه های این بنیادها در اختیار مراکز آمار دولتی و یا غیردولتی قرار ندارد. البته مؤسسه های اجتماعی و بنیادهای خیریه دولتی و نیمه دولتی تراز و آمار ارائه می دهند.

همکاری با مؤسسه‌های دولتی

جمعیت‌ها و بنیادهای خیریه و بویژه بنیادهای نیمه دولتی مانند کمیته‌ی امداد امام خمینی با دوایر دولتی همکاری می‌کنند و در حوادث غیر مترقبه مانند زلزله، سیل، این همکاری بیشتر می‌گردد ولی در شرایط عادی زمینه‌ی همکاری میان بنیادهای خیریه‌ی مردمی و دولت معمولاً وجود ندارد.

فعالیت‌های سیاسی

طبق قانون، بنیادهای خیریه اجازه ندارند فعالیت‌های سیاسی انجام دهند ولی بعضی از بنیادهای بزرگ، به صورت غیرمستقیم در فعالیت‌های سیاسی و یا کمک به سیاست‌های دولت نقش دارند.

تعدد متولیان بنیادهای خیریه

هیچ نهاد دولتی و رسمی مرکزی وجود ندارد که مسؤولیت نظارت و کنترل کامل فعالیت‌های بنیادهای خیریه را بر عهده گیرد و حتی سازمان اوقاف قادر نیست بر بنیادهای خیریه نظارت نماید، بلکه مسؤولیت نظارت بر آن بنیادها توسط ادارات مختلف دولتی انجام می‌شود.

منابع اصلی هزینه‌های احسان و نیکوکاری

یکی از صفات برجسته و متعالی انسانها، سخاوت و گشاده‌دستی است. این صفت پسندیده و نیکو در همه ادوار تاریخ و همه مناطق جهان دیده می‌شود. با مراجعه به تاریخ، با تعداد زیادی از انسان‌هایی که متعلق به این صفت انسانی بودند آشنا می‌شویم. انسان همگام با زندگی اجتماعی، سعی در حل مشکلات، کمک و یاری هموعان خود داشت و نوع دوستی و کمک به دیگران از دیگر خصیصه‌های مثبت آدمی است. در برخی کشورها، نیکوکاری و بنیادهای خیریه قدمتی طولانی دارند به عنوان مثال احسان و نیکوکاری بخش مهمی از فرهنگ دینی و ملی مردم ایران به شمار می‌آید. مهمترین منابع احسان و نیکوکاری عبارتند از:

حقوق شرعی: خمس و زکات به عنوان یکی از منابع اساسی کمک به امور خیریه به شمار می‌آید.

اعانات: انواع اعانات از راه مساجد و مراکز اسلامی و صندوق‌های صدقات جمع‌آوری می‌گردد و در سال‌های اخیر پدیده‌ی برپایی بازارچه‌های خیریه و اعانات ماهانه در ایران رایج شده و این شیوه در اکثر مؤسسه‌ها و جمعیت‌ها به کار گرفته می‌شود.

وقف: از درآمدهای وقف برای تأمین مخارج امور خیریه استفاده می‌شود. بخشش و یا اختصاص بخشی از درآمد خود به امور عام المنفعه از ویژگی‌های بارز این خصیصه است. مصداق بارز این امر پسندیده در فرهنگ ایرانی - اسلامی وقف است. این موضوع در

فرهنگ‌ها، ادیان و جوامع مختلف به اشکال گوناگون وجود داشته است [۱۵].

سنت حسنه‌ی وقف، یک پدیده‌ی دیرپای بشری است که ریشه در عقل، منطق و طبیعت انسان دارد. وقف یعنی جاودان قرار دادن تمام یا قسمتی از ثروت خود در راه خدا به منظور بهره‌گیری فرد یا افرادی از جامعه‌ی بشری در درازمدت از درآمد و منافع آن [۱۶].

سرمایه‌گذاری: طرح‌های سرمایه‌گذاری برای تقویت و تأمین مخارج امور خیریه به وسیله‌ی بنیادهای خیریه و وقف توسط مردم هنوز گسترش نیافته و رایج نشده است، ولی بنیادهای نیمه دولتی (کمیته‌ی امداد امام خمینی، بنیاد مستضعفین و بنیاد شهید) و بعضی از بنیادهای خیریه‌ی بزرگ اقدام به سرمایه‌گذاری در طرح‌های اقتصادی می‌نمایند. کمک‌های دولتی: تنها بنیادهای خیریه‌ی نیمه دولتی هستند که از دولت کمک‌های مستقیم دریافت می‌دارند. در ضمن بر درآمدهای حاصله از سرمایه‌گذاری و اعانات مردم نیز تکیه دارند. بعضی از بنیادهای خیریه بر کمک‌های دولتی نیز متکی هستند.

انواع بنیادهای اجتماعی خیریه

درباره‌ی نام‌گذاری فعالیت‌های خیریه اتفاق نظر وجود ندارد. امروزه برای توصیف این مؤسسه‌ها اسامی زیادی به کار می‌رود. مانند بخش غیرانتفاعی، بخش امور خیریه، بخش خصوصی، بخش داوطلبی، بخش مؤسسات معاف از مالیات، سازمان‌های غیر-دولتی، بنیادهای خیریه و بسیاری دیگر از این عناوین، ولی هر اصطلاح نشانگر یک بعد از این سازمان‌هاست و هر کشور عنوان خاصی را به کار می‌برد، در حالی که قوانین ایران اصطلاح‌های «وقف و بنیادهای وقف» و یا «مؤسسات و بنیادهای خیریه» را به کار می‌گیرد. در ایران می‌توان کارگزاران فعالیت‌های خیریه نیکوکاری طبق اهداف، مقاصد، نحوه مدیریت و منابع مالی آن به چند دسته ذیل تقسیم کرد:

بنیادهای نیمه دولتی

علی‌رغم استقلال این بنیادها از دولت، کمک‌هایی از آن دریافت می‌دارند و بودجه‌ی مالی این بنیادها از سه منبع مالی به دست می‌آید: درآمد موقوفات، کمک‌های دولتی، اعانات و کمک‌های مردمی.

بنیادهای وقفی

سنت «وقف» از طریق وقف اماکن و ابنیه‌ی خاص مانند مساجد، بیمارستان‌ها، مدارس و یا ارائه‌ی خدمات ویژه مانند استفاده از چاه، قنات، زمین، و روشنایی صورت می‌گرفته، و از قدیم‌الایام بنیادهای خیریه در ایران دارای اهداف و وظایف متعدد بوده که یکی از بهترین نمونه‌های آن، بنیاد ربیع رشیدی در آذربایجان، و آستان قدس رضوی در خراسان است. پس از برپایی جمهوری اسلامی ایران بسیاری از نیکوکاران اقدام به تأسیس بنیادهای خیریه به وسیله راه‌اندازی

اسلامی غیرقابل انکار می‌باشد. وقف شامل حوزه‌های گوناگونی است که مهمترین آن عبارتند از:

• **مساجد:** که حکم خانه‌های خدا بر زمین و نیز میخ‌های استوار اسلام در سرزمین مسلمانان هستند؛

• **مدارس:** که تمدن اسلامی را برای چندین قرن به عنوان تنها مرکز علمی دنیا قرار داد؛

• **کتابخانه‌ها:** که امکان فراگیری رایگان علم برای علاقه‌مندان را فراهم می‌کرد؛

• **نگهداری نسخه‌های خطی:** که مربوط به دوران پیش از صنعت چاپ بود تا اندازه‌ای که یکی از کتابخانه‌های قاهره در عصر فاطمی توانست ۲۲۰۰ نسخه خطی از کتاب تاریخ طبری که یکی از آن‌ها به خط مؤلف بود در خود نگه دارد؛

• **محافظت از موزه‌ها آثار باستانی و غیره؛**

• ایجاد مکتب خانه‌ها: در شهرها و روستاها برای حفظ قرآن کریم (یعنی دارالحفاظ)؛

• ساخت بیمارستان‌ها: مراکز پیشرفته جهت معاینه و درمان بیماری‌های جسمی و روانی؛

• ساخت و هموار کردن راه‌ها و محافظت از آن‌ها؛

• آزادی اسیران: به وسیله‌ی فدییه دادن در ازای آزادی آنان و دادن خرجی به آنان و خانواده‌هایشان؛

• کمک به در راه ماندگان برای بازگشت به خانه و سرزمینشان؛

• کمک برای گزاردن فریضه‌ی حج به کسانی که توانایی مالی برای رفتن به حج را نداشتند؛

• اعطای زیور آلات مانند طلا و وسایل زینتی به عروس‌های فقیری که به هنگام ازدواج توانایی خرید آن‌ها را نداشتند؛

• کمک به زنانی که شوهرانشان از آنان جدا می‌شدند و محلی برای سکونت خود نداشتند. به همین منظور خانه‌هایی به سرپرستی زنان برایشان فراهم می‌شد که ریاست آن را خانمی به عهده داشت؛

• ایجاد پایگاه‌ها در مرزها برای مجاهدین در راه خدا و مجهز کردن آن‌ها با ادوات جنگی و خرجی دادن به رزمندگان و رسیدگی به خانواده‌های شهدا؛

• کمک به نابینایان، معلولان و کسانی که به بیماری‌های سخت مبتلا بودند؛

• درمان کردن حیوانات و پرندگان و نگهداری و مراقبت مرغان اهلی؛

• ایجاد مراکز توزیع شیر ویژه‌ی کمک به مادران شیرده تا از این طریق به تغذیه نوزادان شیرخوار آنان کمک گردد؛

• تهیه‌ی سفره‌های افطار و سحری برای فقرا و افراد غریب در ماه مبارک رمضان؛

• ایجاد بوستان‌ها و باغ‌ها ویژه‌ی رهگذران تا از سایه و میوه‌های آن در طول سال بهره‌مند گردند؛

• تهیه ظروف غذا و ویژه‌ی مناسبت‌های شادی و غم برای کسانی که

مؤسسه‌های خیریه‌ی گروهی و غیر انتفاعی و با اهداف خاص نمودند که علاوه بر درآمد «وقف» بر «سرمایه‌گذاری» به عنوان اصلی‌ترین منابع مالی آن مؤسسه‌ها تکیه گردید تا بتواند هزینه‌های طرح‌های خیریه‌ی خود را تأمین نمایند.

این دسته از بنیادهای خیریه توانستند تحول کیفی در روند وقف که از گذشته به ارث رسیده بود، ایجاد کنند. پدیده‌ی بنیادهای خیریه وقف در ایران به طور فزاینده‌ای، گسترش یافته است و مدیریت آن با دو شیوه صورت می‌گیرد: نخست: با نظارت سازمان اوقاف و امور خیریه، دوم: بنیادهایی که با نظارت متولی وقف و یا ناظر مستقل از سازمان اوقاف، اداره می‌شوند.

بنیادهای خیریه مردمی

بیش از ۱۳۰۰ بنیاد و جمعیت خیریه‌ی مردمی وقفی و غیروقفی در امور خیریه فعالیت و از طریق جمع‌آوری امانات و یا حقوق شرعیه منابع مالی خود را تأمین می‌کنند. این بنیادها در اغلب شهرهای ایران پراکنده هستند و با داشتن دفاتر مستقل و یا با استفاده از اماکن مذهبی مانند مساجد و یا مراکز دینی به فعالیت خود ادامه می‌دهند.

صندوق‌های قرض‌الحسنه

قبل از پیروزی انقلاب اولین نمونه صندوق‌های قرض‌الحسنه در ایران تأسیس گردید و پس از پیروزی انقلاب، این مؤسسه‌های مالی مردمی در کنار بانک‌های دولتی گسترش یافتند. هر چند این مراکز و مؤسسات، کوچک و پراکنده است، ولی نقش مهم و اساسی در حل مشکلات قشر فقیر و مستمند در مقایسه با خدمات بانک‌های دولتی، ایفا نموده‌اند.

جمعیت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی

جمعیت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی در ایران حضور قابل توجهی ندارند، به استثنای مؤسسات وابسته به سازمان ملل متحد و با کمک رسانی به پناهجویان افغانی و عراقی - زیرا قوانین و مقررات ایران، فعالیت جمعیت‌ها و سازمان‌های کمک‌رسانی خارجی را به دلایل سیاسی و فرهنگی محدود نموده است. جمعیت هلال احمر تنها مؤسسه‌ای است که خدمات انسان دوستانه خود را در داخل و خارج ایران ارائه می‌دهد. همچنین این جمعیت کمک‌های خارجی را در حوادث غیر مترقبه می‌پذیرد. بنیادهای نیمه دولتی در ایران گاهی کمک‌های امدادی و بشردوستانه به افراد آسیب پذیر در داخل کشور و کشورهای محروم جهان ارائه می‌کند.

عمده‌ترین موارد وقف در ایران

وقف به عنوان یکی از منابع تأمین منافع عمومی و ایجاد عدالت اجتماعی است. نقش وقف در گسترش و شکوفایی فرهنگ و تمدن

هدف اصلی تمامی مؤسسات خیریه علمی به طور کلی گسترش، پیشبرد و ارتقای علم و دانش در حوزه تعیین شده می‌باشد. برخی از این مؤسسات خیریه با تمامی نهادها و سازمان‌های مرتبط در سطح دولتی و غیردولتی در ارتباط‌اند و به واسطه گستره ارتباطی خود از تأثیرگذاری بیشتری نیز برخوردار می‌باشند.

همان‌گونه که بیان شد مؤسسات خیریه و موفقیات در ایران از قدیم‌الایام وجود داشته و از گذشته‌های دور واقفین اموال خود را به اشکال گوناگونی وقف می‌کردند. شواهد و مدارک از انواع گوناگون وقف حکایت دارد.

در بررسی مؤسسات خیریه، بویژه مؤسسات خیریه علمی باید دو مؤلفه حضور در کشورهای توسعه‌یافته و حضور در کشورهای در حال توسعه را مد نظر قرار دهیم. در کشورهای توسعه‌یافته توالی نظام‌مندی از نیاز جامعه و تأسیس مؤسسات وجود دارد به عبارت دیگر در این‌گونه جوامع ابتدا احساس نیاز به شکل‌گیری وجود مؤسسات خیریه علمی بوده و سپس این‌گونه مؤسسات با توجه به نیازهای از پیش تعیین شده پا به عرصه وجود گذاشتند. در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران وضعیت متفاوتی حاکم است. در این کشورها بدون بررسی نیازها، مؤسسات خیریه به واسطه علاقه افراد یا انگیزه‌های شخصی تأسیس می‌شوند. به همین جهت است که در جوامعی همانند ایران علی‌رغم نیاز گسترده به حوزه‌هایی همچون علم، سازمان‌های خیریه علمی در مقایسه با سایر سازمان‌های خیریه از رشد کمتری برخوردار بوده‌اند.

در جوامعی همانند ایران که شکل‌گیری مؤسسات خیریه با تعامل میان نیاز و دلیل تأسیس همخوان نیست نه تنها اهداف تأسیسی به سختی حاصل می‌گردد بلکه گاهی فلسفه شکل‌گیری این مؤسسات نیز دستاویز انگیزه‌های دیگر می‌شود. ضروری است در این زمینه برنامه‌ریزی شود تا جامعه از ثمرات تلاش‌های انسان‌های بزرگی که سرمایه خود را وقف ساختن مدرسه می‌کنند، بهره‌مند شود.

در این پژوهش حدود یکصد بنیاد خیریه در حوزه‌های گوناگون در کشورهای ایران، آلمان، آمریکا، انگلستان و هند شناسایی شد. اگر چه تأکید اصلی این مطالعه بر بنیادهای خیریه علمی بود اما با توجه به محدودیت دسترسی به خیریه‌های علمی، ناگزیر به معرفی و شناسایی خیریه‌هایی که حداقل یکی از جنبه‌های فعالیت‌شان موارد مرتبط با علم بود، شدیم.

در این تحقیق بنیادهای خیریه از منظر حوزه فعالیت، شیوه مدیریت، ساختار سازمانی و نحوه تأمین هزینه‌ها بررسی می‌شوند.

حوزه فعالیت بنیادهای خیریه

با شناسایی ۲۱ مؤسسه خیریه در ایران اهم زمینه‌های فعالیت این بنیادها شامل حوزه‌های علمی، آموزشی، پژوهشی، فرهنگی، اجتماعی و سلامت بود. لازم بذکر است خیریه‌های ایران با تعریف واقعی

توانایی خرید آن‌ها را ندارند. همچنین ظرف‌هایی که خدمتگزاران می‌شکستند با آن‌ها تعویض می‌شد تا مورد آزار واذیت کار فرمایان خود قرار نگیرند؛

- پرداخت هزینه‌ی تکفین و تدفین مردگان فقیر و غریب؛
- ایجاد گورستان برای تدفین افراد فقیر غریب و در راه مانده؛
- کمک مالی به حرمین شریفین در مکه و مدینه و مسجد الاقصی و نیز علما و طلاب موجود در آن‌ها و سایر نیازمندان بومی و غیر بومی آن‌جا و کمک به مهمانان و ایجاد مراکز سرپرستی برای ایتام؛
- ایجاد کاروانسراها برای استراحت تاجران و مسافران و ایجاد نانواپی برای یخت نان و آبخوری برای سیراب شدن رهگذران و نیازمندان به آب؛
- ایجاد سرویس‌های بهداشتی عمومی و مرکز سرپرستی و نگهداری از معلولان و بیماران مزمن و گذرگاه‌هایی که مردم به وسیله‌ی آن‌ها بتوانند از رودخانه‌ها و آبراه‌ها و غیره گذر کنند و ساختن آسیاب‌های عمومی برای آسیاب کردن حبوبات به طور رایگان؛
- توجه به زندانیان و سرپرستی از خانواده‌های آنان؛
- وام بدون عوض به نیازمندان تنگدست و کمک به ازدواج پسران و دختران نیازمند؛
- ساخت پل بر روی رودخانه‌ها.

همچنین مؤسسات و مراکز دیگری که مردم از طریق موفقیات منابع مالی آن‌ها را تأمین می‌کردند منجر به ایجاد و توسعه تمدن اسلامی - ایرانی شد. در ضمن به وسیله‌ی وقف امنیت اجتماعی و عدالت مالی محقق گردید. اوقاف در کنار تحقق امنیت مادی باعث تضمین امنیت روحی و فکری نیز می‌شدند چرا که هزینه علم و علما و مراکز علمی - تحقیقی را از سوی مردم تأمین می‌شد نه دولت؛ در نتیجه رأی و اندیشه را از استبداد سلاطین رهانید تا جایی که مراکز علوم اسلامی دانشمندی را تربیت کرد که قدرت اجتماعی شان از قدرت پادشاهان و حاکمان به مراتب افزون‌تر بود [۱۷].

بررسی تطبیقی بنیادهای خیریه در کشورهای هدف

اگر نهاد علم را مشتمل بر مجموعه افراد، سازمان‌ها و تشکلهای، امکانات و منابع، هنجارها و روابط حاکم بدانیم [۱۸] درمی‌یابیم که یکی از عناصر اصلی در نهاد علم وجود روابط و تعامل میان اعضای این اجتماع است. یکی از ویژگی‌های مهم اجتماع علمی فراهم شدن امکان ایجاد ارتباط میان دست اندرکاران علم است. سازمان‌های خیریه علمی خود پل ارتباطی میان دست اندرکاران علم و جامعه ایجاد می‌نمایند.

مؤسسات خیریه در ایران گرچه به طور واضح طبقه‌بندی نگردیده‌اند اما به طور ضمنی می‌توان آن‌ها را به مؤسسات خیریه علمی - آموزشی، علمی - پژوهشی، علمی - پزشکی، علمی - اقتصادی، علمی - فرهنگی و علمی - زیست محیطی تقسیم‌بندی نمود.

مؤسسات خیرخواهانه پیشبرد علم در ایران و سایر کشورها

جدول یک: اسامی مؤسسات خیرخواهانه پیشبرد علم در کشورهای ایران، آلمان، امریکا، انگلستان و هند

ایران	آلمان	امریکا	انگلستان	هند
بنیاد خیریه دانش www.rosidcharity.com	انستیتور داند www.kidsaid.com/uk/about-us/our-uk-affiliates/uk-affiliates/england/index.html	بنیاد خیریه بین و سیندا گنس www.gatesfoundation.org	فستوم www.osfam.org	بنیاد ملی همسفره www.hamsharalifoundation.org
بنیاد برهانگر انزلی http://bf-a.bozj.ir	بنیاد برسمان www.bertelsmann-stiftung.de	بنیاد بین المللی انکر www.care-international.org	بنیاد نجات کودکان www.save-the-children.org	نومسه عظیم پریمی www.azingroujifoundation.org
بنیاد کودکان ایران www.child.com	بنیاد پژوهش آلمانی www.hip.de/en	بنیاد علمی بوستون www.bostonchildrens.org	بنیاد تحقیقاتی دانشگاه کتانی www.research-nly.edu	بنیاد تحقیقاتی اسکینرز برمی www.scunthorpe-research.org
بنیاد پیشبرد علم و فناوری در ایران http://focma.ir	مؤسسه میادلات آلمانی www.dand.de/en	بنیاد جهانی شینتری www.shintri.org	بنیاد تحقیقات نوروز خوروسنگ انگلستان www.venerabilis-foundation.org.uk	بنیاد پژوهش ملی آلمانی www.iffm.com
انجمن خیریه صومالیایی اروپا www.eusofa.ir	انجمن آلمانی www.agg.de	بنیاد خیریه کورویس فانک www.dcf.org	بنیاد امور پژوهش ملی آمریکا در ۲۰۰۴ و ۲۰۰۷ www.nhr.ac.uk	بنیاد پژوهش ملی هند www.indiaresearch.org
انجمن خیریه آلمانی و آلمانی www.rchgo.ir	بنیاد آلمانی و آلمانی www.kunsthilfs-foundation.de	بنیاد خیریه سول www.pcc-f.org	بنیاد و آلمانی www.scl-ham.ac.uk	بنیاد تحقیقات حمایت هند www.charity-charities.org/india-charities/NewDehi-120517.html
مؤسسه خیریه سول www.ansak-charity.org	مرکز تحقیقات و نوآوری آلمان www.germanianation.org	بنیاد فورب www.fordfoundation.org	بنیاد (مؤسسه) داریوس http://richard-davias.ac	بنیاد پژوهش ملی هند www.crfindia.com/Community/CRF.aspx?title=Menu&ID=1
مؤسسه خیریه جهانی ایران http://shay-shayan.com	بنیاد سول آلمان www.fersstiftung.de	بنیاد آلمانی مریز www.newmedica.org	مؤسسه سول بریتانیا www.cancerresearchuk.org	بنیاد تحقیقات حمایت خیریه http://radiationcharities.htm
مؤسسه علمی پژوهش آلمانی www.isaac.ir	بنیاد خیریه زبره بوش http://mchd7777.blogspot.com	بنیاد رابین تال www.rabinyofoundation.org	بنیاد پژوهش بهداشتی بریتانیا www.bohm.org.uk	بنیاد پژوهش ملی هند www.mf-india.com
انجمن خیریه سول http://sham-kozar.com	بنیاد آلمانی و آلمانی www.wolkswagenstiftung.de/en/foundation.html	بنیاد ویلم و آلمانی www.benlett.org	بنیاد تحقیقات ملی هند www.renngita.org/abon-us	بنیاد پژوهش ملی هند www.cmsrf.org/handmission-and-objectives.html
مؤسسه خیریه سول www.ashrafindia.org.com	بنیاد آلمانی و آلمانی www.fikoo.com	بنیاد علمی سول www.fikoo.com	بنیاد ملی آلمانی www.nh.org.uk	بنیاد ملی آلمانی http://fihm.org
بنیاد خیریه سول http://dmgo.ir	بنیاد خیریه سول www.charitynavigator.org	بنیاد خیریه سول www.charitynavigator.org	بنیاد خیریه سول www.msc-foundation.org	بنیاد آلمانی www.augindia.org
مؤسسه خیریه سول http://bchamcharity.org.ir	بنیاد آلمانی www.msc-board.org	بنیاد آلمانی www.msc-board.org	خیریه سول www.bchamcharitybchamst.org	بنیاد خیریه سول www.charity-charities.org/india-charities/120517a.html
مؤسسه خیریه سول www.fachad-charity.com/ni	بنیاد آلمانی www.fifo-foundation.org	بنیاد آلمانی www.fifo-foundation.org	خیریه سول www.bamsharities.org	بنیاد خیریه سول www.charity-charities.org/india-charities/Pan-012017a.html
مؤسسه خیریه سول http://p-arast.com	بنیاد آلمانی www.rocketellerfoundation.org	بنیاد آلمانی www.rocketellerfoundation.org	بنیاد خیریه سول www.wincharity.org	بنیاد خیریه سول www.charity-charities.org/india-charities/NewDehi-120517a.html
مؤسسه خیریه سول www.sepas.org	بنیاد آلمانی www.moccc.org	بنیاد آلمانی www.moccc.org	بنیاد خیریه سول www.freereds.com/charity-organization	بنیاد خیریه سول www.freereds.com/charity-organization

مؤسسات خیر خواهانه پیشبرد علم در ایران و سایر کشورها

ایران	آلمان	امریکا	انگلستان	هند
مؤسسه علمی و فرهنگی http://samurcharity.com		بنیاد خیریه دین www.prayers.org	آزاد www.zar.org.uk	
مؤسسه آموزش آزاد کوری رید www.korid-charity.org		بنیاد سرفیلد (Suff) در آمریکا	انجمن اطفال و زنان برزی پژوهش‌های زنان www.azmc.org.uk	
مؤسسه فرهنگی دارالقرآن حضرتنا ایران‌شماره (ایران) www.alroslakom.com مؤسسه علمی و فرهنگی کلاس و دانشگاه ایران‌شماره www.iacharity.com		بنیاد خیریه سندی www.scotlandcharityfoundation.com انجمن خیریه کودکان و نوجوانان www.ahacharity.org	فوندان رید کیدز www.ridkids.org.uk بنیاد خیریه سندی www.sandys.org.com	
بنیاد فرهنگی موسسه قرآنی http://www.mussalamiaid.com		بنیاد خیریه ۶۶۷ www.gunbeltinfi.org	انجمن برزی ساندز در چلسی از زیست‌محیطی www.chelverscharity.org.uk	
بنیاد علمی روزبه‌نظم www.ion.com.ir		بنیاد زینب العیوب دست‌مزدگران www.aids.org		
		بنیاد خیریه www.elanities.org		
		خیریه استانی ایالات متحده آمریکا www.law.org		
		بنیاد خیریه در خانواده www.familycare.org		
		بنیاد خیریه برنارد، نیویورک www.cuch.org		
		بنیاد خیریه نوری www.nuraid.com		

برنامه این بنیادها می‌باشد. ۱۵ بنیاد خیریه در حوزه‌های علمی، فرهنگی، آموزشی، پزشکی، پژوهشی، دینی، اجتماعی، زیست‌محیطی و رسانه‌ای در هندوستان انتخاب شدند. این بنیادها نیز در حوزه‌های متنوعی فعالیت دارند حتی برخی از بنیادهای علمی در این کشور توسط محققان و متخصصان دانشگاهی در حوزه تخصصی ویژه‌ای تشکیل شده‌اند.

شیوه‌مدیریت

شیوه مدیریت بنیادهای پیشبرد علم در کشورهای مورد بررسی نشان می‌دهد که اکثر بنیادها به شیوه هیئت امنایی اداره می‌شوند. شیوه هیئت امنایی از شیوه‌های نوین مدیریت بنیادهای خصوصی است. اگر چه در بنیادهای ایرانی نیز شیوه هیئت امنایی متداول است اما معمولاً شیوه سنتی یعنی تمرکز امور در دست یک یا چند نفر غالب می‌باشد.

ساختار سازمانی

ساختار بنیادهای خیریه در بردارنده عناصر تشکیل‌دهنده آن مؤسسه و نیز روابط حاکم بین آنهاست. ویژگی‌های ساختار سازمانی خیریه‌ها به طور اعم عبارتند از:

۱- همانند تقریباً تمام سازمان‌های غیردولتی متشکل از افرادی است که انگیزه بالایی برای فعالیت دارند؛

خیریه‌های علمی در دنیا فاصله قابل ملاحظه‌ای دارند. این در حالی است که تجربه ارزشمند نظامیه‌ها، دارالحکمه‌ها و مراکز از این دست در تاریخ ما فراوان است و حتی کشورهای غربی از این مراکز الگوبرداری کردند اما در ایران امروز، این نهادهای علمی به وادی فراموشی سپرده شده‌اند.

در انگلستان ۲۱ خیریه در حوزه‌های علمی، اجتماعی، سلامت و آموزش شناسایی شدند. این بنیادها اکثراً در حوزه‌های تخصصی و علمی فعالیت داشته و تفاوت ماهوی با بنیادهای خیریه در ایران دارند. بنیادهایی در حوزه علم در این کشور آنطور وجود دارند که هم از محققین و هم از کارهای پژوهشی حمایت می‌کنند.

۲۶ بنیاد خیریه در آمریکا بررسی شدند. حوزه فعالیت این بنیادها متنوع است که می‌توان به حوزه‌های سلامت، آموزش، پژوهش، اجتماعی، محیط زیست، بشردوستانه و علمی اشاره کرد. بنیادهای پیشبرد علم در آمریکا به طور کلی به دو طبقه: موضوع محور و محقق محور تقسیم می‌شوند به نحوی که حمایت از پژوهش‌های علمی و پژوهشگران در بنیادهای پیشبرد علم آمریکا مرسوم است.

۱۱ بنیاد خیریه در حوزه‌های علمی، پژوهشی، آموزشی در آلمان شناسایی شد. نکته جالب در بنیادهای پیشبرد علم در آلمان تأکید بر آموزش و پژوهش است. حمایت از محققان سایر کشورها نیز جزء

۲- اعضاء به صورت داوطلبانه فعالیت می‌کنند؛

۳- معمولاً غیرانتفاعی بوده و به دنبال کسب منافع تجاری نمی‌باشند؛

۴- غالباً این سازمان‌ها با توجه به اهداف ویژه‌ای تعریف می‌شوند.

علاوه بر موارد ذکر شده دو مفهوم دیگر نیز در تعریف ساختار سازمانی خیریه‌ها به کار می‌رود. ساختار سازمانی یک نهاد دولتی بوروکراتیک است و تصمیم‌گیری از بالا به پایین انجام می‌شود. در حالی که در بنیادهای خیریه تصمیم‌گیری به صورت جمعی و مشارکتی انجام می‌پذیرد. در تمام سازمان‌های مورد بررسی ساختار سازمانی غیرمتمرکز بوده و در عین داشتن نظم از انعطاف‌پذیری مناسبی برخوردار می‌باشد.

نحوه تأمین هزینه‌ها

در کشورهای انگلیس، آلمان و امریکا بخش خصوصی از تحقیقات و مؤسسات خیریه پشتیبانی می‌کند و در واقع نقش کلیدی در تأمین اعتبار این بنیادها دارند. خیرین، اعانات و... نیز از دیگر منابع تأمین هزینه‌های این مؤسسات می‌باشند. نقش دولت در تأمین اعتبار این مؤسسات بسیار کم رنگ است. در هندوستان نیز بخش خصوصی، خیرین، اعانات و سایر منابع بودجه این گونه مؤسسات را تأمین می‌کنند. اما در ایران نقش دولت در تأمین اعتبار این گونه مؤسسات پررنگ‌تر است و خیرین، اعانات و سایر منابع، بخشی از بودجه این مراکز را تأمین می‌کنند.

در مجموع می‌توان گفت بنیادهای خیریه در کشورهای هدف براساس چارچوب‌های استاندارد و تعیین شده فعالیت می‌کنند. این در حالی است که مجموعه بنیادهای خیریه در ایران بویژه خیریه‌های علمی بیشتر در قالب و چارچوب‌های سنتی عمل می‌کنند. سنتی عمل کردن این گونه مؤسسات باعث گردیده تا هیچیک از بنیادهای بررسی شده در ایران به موضوعات و موارد اساسی نپرداخته و تأمین نیازهای روزمره را مد نظر قرار دهند. خیرین در ایران بیشتر به واسطه تأمین نیازهای روزمره افراد مانند غذا، پوشاک و دارو شناخته می‌شوند. این گونه مؤسسات در رفع مقطعی مشکلات و چالش‌های پیشرو حرکت می‌کنند. در حالی که سایر مؤسسات خیریه در کشورهای هدف اتخاذ راهکارها و استراتژی‌های بلند مدت را سرلوحه فعالیت خود قرار می‌دهند. در سایر کشورهای مورد بررسی بنیادهای خیریه علمی از اهمیت خاصی برخوردارند، این بنیادها در پیشبرد مرزهای دانش نقش مهمی ایفا می‌کنند و از کارهای پژوهشی و محققان به شیوه‌های گوناگون حمایت می‌کنند.

چالش‌های بنیادهای خیریه

بنیادهای خیریه علمی بنا به ماهیت خاص خود می‌توانند در عرصه شکل‌گیری و توسعه با چالش‌هایی روبه‌رو شوند. چالش‌های بنیادهای خیریه علمی از یک منظر از ابعاد زیر قابل بررسی هستند:

بعد اول: نگرش جامعه نسبت به تأسیس بنیادهای خیریه علمی؛

بعد دوم: باور عمومی نسبت به بنیادهای خیریه علمی.

برداشت و فهم جامعه نسبت به بنیادهای خیریه یکی از چالش‌های این مبحث می‌باشد. در بسیاری از جوامع تأسیس بنیادهای خیریه، چیزی فراتر از کار نیک محسوب می‌گردد. بنابراین این در جوامعی که برداشت مناسبی در خصوص تأسیس بنیادهای خیریه وجود ندارد، بی‌شک چالش‌های متعددی می‌تواند به این عرصه وارد گردد. بنابراین در مبحث چالش‌های تأسیس بنیادهای خیریه در ایران، مؤلفه قابل اهمیتی وجود ندارد مگر آنکه زمانی رسد که باور عمومی جامعه به نوعی دیگر تغییر یابد که در آن صورت اولین آسیب و ضربه به تأسیس بنیادهای خیریه وارد خواهد شد.

واژه بنیادهای خیریه علمی در ایران به واسطه فترتی که در طی چند دهه اخیر شکل گرفت با عدم اقبال عمومی روبرو گردید. در باور جامعه ایران، عرصه‌های بسیار مهمتر از علم وجود دارند که می‌توان با وقف تأسیسات و تجهیزات مورد نیاز آنها به رضای الهی رسید. لذا اولین مؤلفه در چالش‌های این بعد نوع نگرش عامه مردم به علم است. از دیدگاه آنان علم در درجه دوم برای زندگی افراد قرار دارد و آب و نان و بهداشت و سلامت حوزه‌هایی هستند که توجه بیشتر اهداکنندگان و واقفین را به خود جلب می‌نمایند.

در حالی که، یکی از میراث‌های باقی‌مانده از گذشتگان که در جوامع اسلامی رایج بوده، موضوع وقف است. بخش مهمی از وقف آموزشی بوده است [۱۹] بدون تردید اگر به مقوله وقف، به طور همه جانبه نگرسته شود و اهمیت آن مورد توجه قرار گیرد، سهم عمده‌ای در تحول ساختار فرهنگی و توسعه علمی و اقتصادی کشور ایفا خواهد کرد. نظام کاربردی وقف در شئون مختلف اجتماعی از گستردگی و تنوع برخوردار است.

با اختصاص خیرات علمی به حوزه علم و فناوری می‌توان سرمایه‌ای برای ایجاد کسب و کارهای علمی، کسب درآمد و اشتغال فراهم کرد. امروزه مراکز علمی و دانشگاهی و حوزه‌های علمیه در کشور کمتر از منافع وقف بهره‌مند می‌شوند در حالی که بسیاری از دانشگاه‌های بزرگ جهان از طریق موقوفات اداره می‌شوند به طوری که گاهی حتی دولت‌ها از این دانشگاه‌ها استقراض می‌کنند.

ایجاد فرهنگ وقف علمی در کشور، روند توسعه پایدار را سرعت می‌بخشد. به عنوان نمونه، اگر دارو یا یک روش درمانی به کمک خیرین، بومی‌سازی شود می‌تواند در کنار کمک به بیماران نیازمند، دیگر بیمارانی را که در شرایط مشابه قرار دارند را نیز تحت حمایت قرار دهد. علاوه بر این، ایجاد چنین فضایی در حمایت از پژوهشگران نیز نقش بسیار مهمی دارد.

در بیشتر جوامع نیکوکاران مؤسسات خیریه را ایجاد نموده و بستر مناسب برای فعالیت اینگونه مؤسسات را فراهم می‌نمایند. این گونه مؤسسات و یا نهادها به مثابه نهادی اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، علمی و یا حتی سیاسی نیازمند مدیریت علمی با روش‌های جدید و کارشناسانه می‌باشند. در بررسی عوامل تأسیسی مؤسسات خیریه

- عدم بهره‌گیری از رسانه‌های جمعی در شناساندن اهمیت بنیادهای خیریه علمی؛
- نبود برنامه ریزی راهبردی در مؤسسات خیریه در کشور؛
- عدم هماهنگی ساختار مؤسسات خیریه در ایران با استانداردهای جهانی؛
- نهادینه نشدن فرهنگ خیریه بویژه خیریه‌های علمی در کشور؛
- آگاه نبودن مردم از وجود مؤسسات خیریه‌های علمی.

نتیجه

در کشورهای هدف ارتباط نظام‌مندی میان نیاز جامعه و تأسیس مؤسسات وجود دارد. این در حالی است که در ایران وضعیت متفاوتی حاکم است. در ایران مؤسسات خیریه به واسطه علاقه افراد با انگیزه‌های شخصی تأسیس می‌گردند. در جوامعی همانند ایران که شکل‌گیری مؤسسات خیریه با تعامل میان نیاز و دلیل تأسیس همخوانی ندارد نه تنها اهداف به سختی حاصل می‌گردد بلکه گاهی فلسفه شکل‌گیری این مؤسسات نیز کم اهمیت شمرده می‌شود. تکیه بر افراد از ویژگی‌های بارز خیریه‌ها در ایران می‌باشد. نقش فرد مؤسس در شکل‌گیری و ادامه کار مؤسسه بسیار حیاتی است. در حالی که در سایر کشورهای مورد مطالعه، ساختار سازمانی اهمیت ویژه‌ای دارد. بنابر این تجارب موفق سازمان‌های خیریه بویژه خیریه‌های علمی می‌تواند الگو و سرمشق مناسبی برای کشور باشد. عدم مشارکت و همکاری نخبگان و دانشگاهیان در فرایند تأسیس بنیادهای خیریه علمی و گاهی اوقات عدم استفاده از آنها در برنامه‌ریزی این بنیادها موجب گردیده تا چالش‌های جدی به کارکرد این بنیادها وارد شود. فقدان روحیه خلاقیت و نوآوری در تأسیس بنیادهای خیریه علمی موجب گردیده تا بحران‌ها و چالش‌های جدی برای ادامه کار بنیادهای خیریه علمی شکل بگیرد. مؤسسات خیریه به ویژه مؤسسات خیریه علمی گرچه در سطح کشور از بعد کمی و حتی کیفی با استانداردهای جهانی فاصله زیادی دارند اما باز هم علی‌رغم تمامی محدودیت‌ها توانسته‌اند بخشی از تمایلات و نیازهای فرهنگی، علمی و حتی روحی اقشاری از جامعه را تأمین نمایند. تحقق و پیاده ساختن اسناد نظام علم و فناوری در کشور قابل توجه است. بدیهی است علاوه بر تعمق بخشیدن به روحیه مشارکت عمومی و بهره‌مند ساختن دولت از توانمندی‌های عظیم مردمی در بخش‌های مختلف، مؤسسات خیریه این ظرفیت را دارند که به ایجاد تعادل میان قشرهای مختلف در سطح جامعه کمک نمایند. تقویت و کارآمد ساختن نظام اجتماعی و اداری در دولت‌ها یکی از پتانسیل‌های مؤسسات خیریه در کشورهای مختلف می‌باشد. آنها به واسطه آگاهی بخشی و ارائه کمک‌های گسترده به اقشاری که دولت‌ها به دلایل مختلف امکان پوشش آنها را نداشته یا محدودیت‌های مختلفی در پوشش کامل نیازهای آنان دارند. نقش حائز اهمیتی در رفع محرومیت‌های اجتماعی، فرهنگی، علمی و اقتصادی ایفا می‌نمایند.

به ویژه در کشورهایی همچون ایران با مؤلفه‌های تحدیدی مواجه می‌شویم که خود نه تنها مدیریت علمی این‌گونه نهادها را با مشکل روبرو می‌سازد بلکه انگیزه‌های فرهنگی و اجتماعی را نیز از مؤسسات این‌گونه سازمان‌ها کم رنگ تر می‌کند. از جمله مهمترین مؤلفه‌های تحدیدی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف: دیوانسالاری و بوروکراسی گسترده در سطح برخی از این مؤسسات برای اخذ مجوز و ثبت مؤسسه و حتی ادامه کار؛

ب: عدم وجود متولی و مسئول واحد و مشخص؛

ج: وجود مؤسسات خیریه علمی مبتنی بر فرد مؤسس یا فرد محور از دیگر عوامل تحدیدی محسوب می‌شود.

از دیگر چالش‌های مؤسسات خیریه می‌توان موارد زیر را برشمرد:

یکی از ویژگی‌های مؤسسات خیریه استقلال آنها در تأمین هزینه‌هایشان می‌باشد در شرایط پیچیده و متغیر امروزی از مهمترین دغدغه‌های جوامع در خصوص تأسیس مؤسسات غیردولتی و خیریه نحوه تأمین هزینه‌های آنها است. این‌گونه مؤسسات باید قدرت رقابت‌پذیری داشته و بتوانند به واسطه این قدرت رقابت‌پذیری خود به نوعی سطح رفاه برای مردم کشورشان را افزایش بخشند. در جوامع در حال توسعه همانند ایران مشکلات اقتصادی دولت باعث می‌گردد تا این مؤسسات برای تأمین بودجه خود به دولت متکی شوند. مؤسسات خیریه و خیریه‌های علمی در ایران گرچه باید همانند سازمان‌های مستقل صرفاً بر کمک‌ها و اعانات مردمی تکیه کنند اما این مهم به دلایل مختلف از جمله کم رنگ شدن فرهنگ اعانه و وجود مشکلات اقتصادی با چالش‌های زیادی روبرو است.

نکته مهم و چالش برانگیز در بررسی این مؤلفه وجود تعادل و توازن در دریافت کمک‌های دولتی است چرا که اتکای بیش از حد به کمک‌های دولتی موجب می‌گردد تا استقلال این‌گونه نهادها با تهدید روبرو شود. چالش‌های اقتصادی؛ بهره‌وری، اثربخشی، کارایی و افزایش بهره‌وران را تحت تأثیر قرار داده و خود آثار اجتماعی و فرهنگی بدنبال خواهد داشت. بدیهی است با لحاظ چنین پیش‌شرطی در صورت وجود ثبات اقتصادی و کم رنگ شدن مشکلات اقتصادی امکان تأسیس و استمرار فعالیت بنیادهای خیریه علمی در سطح جامعه افزایش می‌یابد.

از دیگر چالش‌ها و نقاط ضعف مؤسسات خیریه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ضعف مدیریت مؤسسات خیریه در کشور (مدیریت سنتی و غیرعلمی)؛
- کمبود آمار و اطلاعات دقیق از وضعیت مؤسسات خیریه؛
- عدم وجود قوانین روزآمد و کارا در حوزه مؤسسات خیریه؛
- عدم اهتمام مؤسسات خیریه به توسعه منابع انسانی و مالی خود؛
- ضعف ارتباطات در سطح داخلی و بین‌المللی؛

راهکارها

- اکنون برخی از راهکارهای کارآمد در مؤسسات خیریه ارائه می‌گردد تا از این طریق جامعه از ثمرات چنین نهادهایی بهره‌مند شود.
- تأسیس مؤسسات خیریه و یا بسط این گونه مؤسسات مطابق با استانداردهای امروزی؛
  - حرفه‌ای شدن بنیادهای خیریه؛
  - سازماندهی اعانات و کمک‌ها جهت سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های بلندمدت و میان‌مدت؛
  - تعیین مرجع واحد جهت هماهنگی و نظارت بر امور؛
  - معرفی بنیادهای خیریه از طریق که برای قشرهای جوان دارای جذابیت باشد همانند ساخت انیمیشن و تولید بازی‌های رایانه‌ای با رویکرد تأکید بر اهمیت بنیادهای خیریه علمی؛
  - حمایت از اساتید و محققان در قالب فرصت مطالعاتی و یا پروژه‌های تحقیقاتی بلندمدت و کوتاه مدت؛
  - حمایت از اساتید و دانشجویان خارجی در قالب فراهم کردن زمینه تحقیق و آموزش در کشور.
  - اطلاع‌رسانی در خصوص فعالیت‌های این نهادها؛
  - ایجاد و ترویج فرهنگ نذر علمی در جامعه؛
  - شناسایی خیرین جهت حمایت مالی از پروژه‌های علمی و پژوهشی؛
  - حمایت از محققان و پژوهشگران در قالب اعطای بورسیه به افراد مستعد؛
  - تعامل دولت و مردم در حمایت از مؤسسات خیریه علمی؛
  - تدوین مکانیزم‌های تشویقی جهت گسترش مشارکت مردم در ایجاد خیریه‌های علمی؛
  - بخشودگی مالیاتی یا گمرکی برای مؤسساتی که بیش از سی درصد از فعالیت‌های خود را به امور علمی خیرخواهانه اختصاص داده‌اند؛
  - پرداخت یارانه به مؤسسات خیریه علمی؛
  - تسهیل فرایند اداری در مؤسسات خیریه علمی؛
  - اعطای وام‌های کم بهره و درازمدت به مؤسسان خیریه‌های علمی؛
  - تغییر نگرش جامعه نسبت به کارکرد این مؤسسات؛
  - ملزم کردن مؤسسات خیریه به ارائه گزارش دستاوردهای خود به صورت سند پایه به مردم؛
  - زمینه‌سازی احیای فرهنگ وقف در حوزه علم و فناوری و نهادینه کردن وقف علمی در جامعه؛
  - استفاده از درآمدهای بالقوه موقوفات در پژوهش‌های علمی؛
  - گنجاندن وقف علمی در کتب درسی و تولید آثار مکتوب در این حوزه.

تقدیر و تشکر

این مقاله برگرفته از بخشی از گزارش ممیزی سال ۱۳۹۲ دبیرخانه علوم ممیزی معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری می‌باشد که از حمایت مالی انجام شده تشکر می‌گردد. همچنین از راهنمایی‌های ارزنده استاد بزرگوار جناب آقای دکتر موسوی موحدی نیز قدردانی می‌شود.

منابع و مأخذ

- [۱]. قدسی‌زاده، عارفه. (۱۳۸۷). "بنیادهای خیریه پشتیبان علم". رهیافت، شماره ۴۲، صفحه ۷۵-۸۱.
  - [۲]. عبادی، صادق. (۱۳۹۲). "بنیادها و مؤسسات خیریه غیروقفی در ایران". روزنامه دنیای اقتصاد، شماره ۳۱۵۵، تهران، ایران.
  - [3]. <http://www.mirasejavidan.com/content/article/show/591>
  - [۴]. مصطفوی رجالی، مینودخت. (۱۳۵۱). "وقف در ایران". انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، ایران.
  - [۵]. دورانست، ویل. (۱۳۷۸). "تاریخ تمدن". ج ۷، انتشارات علمی فرهنگی، تهران، ایران.
  - [۶]. شهبایی، علی اکبر. (۱۳۴۳). "تاریخچه وقف در اسلام". چاپخانه دانشگاه تهران، تهران، ایران.
  - [۷]. دریایی، تورج. (۱۳۸۳). "شاهنشاهی ساسانی". ققنوس، تهران، ایران.
  - [۸]. همدانی، رشیدالدین فضل‌الله. (۱۳۵۸). "سوانح الافکار رشیدی". به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تهران، ایران.
  - [۹]. هاشمیان، لایلا و صفایی صابر، رضوان. (بی تا). "جلوه‌های وقف در آیین ادب فارسی". دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.
  - [۱۰]. سعدی، مصلح‌الدین. (۱۳۸۴). "بوستان". چاپ هشتم، انتشارات خوارزمی، تهران، ایران.
  - [۱۱]. لمبتون، (۱۳۶۲). "مالک و زارع در ایران". ترجمه منوچهر امیری، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ایران.
  - [۱۲]. سپینتا، عبدالحسین. (۱۳۴۶). "تاریخچه اوقاف اصفهان". اداره کل اوقاف اصفهان، اصفهان، ایران.
  - [۱۳]. دالمانی، هانری رنه. (بی تا). "سفرنامه از خراسان تا بختیاری". ترجمه فره‌وشی، چاپ گیلان، بی تا، تهران، ایران.
  - [۱۴]. "گزارش مسئولان اداره موقوفات ملک". (بی تا). کتابخانه آستان قدس رضوی، مشهد، ایران.
  - [۱۵]. کاربخش راوری، ماشاءالله و تویسرکانی راوری فاطمه. (۱۳۸۸). "نقش و جایگاه آموزش در توانمندسازی سازمانهای مردم‌نهاد با تأکید بر روشهای خلاق". مجموعه مقالات همایش سازمانهای مردم‌نهاد، اداره کل امور اجتماعی استانداری کرمان، کرمان، ایران.
  - [۱۶]. دانشپور، علی و ریاحی سامانی نادر. (۱۳۸۸). "چرا و چگونه وقف کنیم؟". سازمان چاپ و انتشارات، تهران، ایران.
  - [17]. <http://rasekhoon.net/article/show/121321/>
- خصوصیات اجتماعی - اقتصادی - وقف اسلامی
- [۱۸]. توکل، محمد. (۱۳۷۰). "جامعه‌شناسی علم". نص، تهران، ایران.
  - [۱۹]. هاشم‌زاده، ناصر. (۱۳۷۸). "مجموعه‌های وقفی فرهنگی بنیاد فرهنگی البرز". همایش دستاوردهای جمهوری اسلامی ایران در زمینه وقف، تهران، ایران.